

ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

*Нарожна О.В., старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики ОНУ ім. І. І. Мечникова*

При дослідженні будь-якої приватної методики розслідування виникає потреба звернутися до криміналістичної характеристики злочинів, оскільки вона традиційно входить до структури такої методики, а деякі науковці виносять її як структурний елемент на перше місце [1, с. 692; 2, с. 7; 3, с. 340; 4, с. 546]. Поняття та значення криміналістичної характеристики злочинів розглядалося, досліджувалося у багатьох наукових працях, їй були присвячені окремі конференції, але ще залишається достатньо “білих плям” щодо аналізу цієї наукової категорії взагалі, та при визначенні поняття та структурних елементів у криміналістичній характеристиці злочинів проти довкілля (екологічних злочинів), зокрема.

Специфіка розслідування такого екологічного злочину, як порушення правил охорони або використання надр, полягає у тому, що воно пов’язано із залученням значної кількості фахівців різних галузей знань, тому розслідування стає складним, дорогим та тривалим. Ускладнення розслідування обумовлено ще й тим, що співробітники правоохоронних органів часто не беруть до уваги сутність криміналістичної характеристики екологічних злочинів вказаного виду, недооцінюють необхідність негайного виявлення та вилучення слідів з місця події, аналізу способів вчинення злочину або особи злочинця тощо.

Велика кількість визначень поняття криміналістичної характеристики злочинів вимагає їх аналізу, тому ми наведено декілька основних позицій, щодо сутності криміналістичної характеристики та визначають її структуру.

Так, Шепітько В. Ю. визначає криміналістичну характеристику як систему відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочинів певного виду, що відображає залежності між ними та слугує побудові та перевірці слідчих версій в розслідуванні конкретних злочинів. Структура криміналістичної характеристики містить такі основні елементи: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя та засоби вчинення злочину; 5) предмет; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину [5, с. 253].

На думку Радаєва В. В., криміналістична характеристика – це система відомостей про типові елементи ситуацій вчинення злочинів певних категорій, криміналістичних зв’язках між цими елементами та особливостях механізму слідоутворення. У переліку елементів структури криміналістичної характеристики автор

обмежується лише трьома елементами, але, досліджуючи питання використання криміналістичної характеристики у слідчій практиці, ширше розкриває зміст цих елементів та, зокрема, вказує на необхідність дослідження особи злочинця, особливо при побудові версій [6, с. 4].

Слід прийняти до уваги позицію Кузьмічова В. С. та Прокопенка Г. І., які вважають, що криміналістичною характеристикою є своєрідна інформаційна модель, що становить якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів. Структура криміналістичної характеристики злочинів визначена авторами як система взаємопов'язаних елементів: предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення злочинів, типова “слідова картина” злочину, особа злочинця, особа потерпілого [7, с. 252].

Книженко С. О., присвятивши вивченню проблеми криміналістичної характеристики своє дисертаційне дослідження, стверджує, що криміналістична характеристика екологічних злочинів визначається як система узагальнених слідчою та судовою практикою криміналістично значущих даних про ознаки злочинних посягань у сфері довкілля, особистісні якості особи злочинця, предмет злочинного посягання, способи злочину, обстановку, сліди та інші наслідки злочинної діяльності, знання і використання яких мають важливе значення для виявлення, розслідування екологічних злочинів та їх запобігання.

До основних елементів криміналістичної характеристики зазначених злочинів науковець відносить: характеристику особистісних якостей та рольових функцій суб'єктів, характеристику предмета злочинного посягання, характеристику способів та обстановки вчинення екологічних злочинів, характеристику слідів та наслідків злочинної діяльності або бездіяльності [8, с. 9].

Таким чином, незважаючи на значну кількість думок про сутність криміналістичної характеристики, науковці поєднують основною тезою, що криміналістична характеристика – завжди система пов'язаних елементів. Але щодо системи цих елементів єдиної думки немає, та й не спостерігається пріоритет одного структурного елементу над іншим, тобто при бажанні неможливо створити певну структуру за ієрархією. Лише з великою долею вірогідності можна виділити основні та менш розповсюджені структурні елементи для певного виду злочину. Тому ми вважаємо, що перелік елементів структури криміналістичної характеристики та порядок їх у цій структурі залежить від специфіки конкретного виду злочинів. Взаємозалежність елементів у підсумку може утворити типову модель певного виду злочинів. Тоді на її основі можливо встановити інші, досі невідомі, елементи. Також це дозволяє організувати процес розслідування в цілому, перевірити найбільш вірогідні версії з найменшими часовими витратами. Звичайно, неможна під час розслідування обмежуватися виокремленням елементів криміналістичної характеристики і вважати це шаблоном або “матрицею” розслідування. Використання знань про криміналістичну характеристику злочину не повинно заважати творчому підходу до розслідування злочинів, а має допомагати, наприклад, надавати певну інформацію або доповнювати його.

Отже, науковці наводять різні за складом переліки елементів криміналістичної характеристики, при цьому особу злочинця як структурний елемент не відкидає ніхто. Проаналізуємо його на прикладі злочинів проти довкілля. Особа злочинця при розслідуванні вказаного виду злочинів має певні відмінності (особливості). Наприклад, суб'єктивна сторона екологічних злочинів характеризується як необережністю, так і умислом. Непрямий умисел має місце стосовно випадків забруднення природних об'єктів, що могли спричинити шкоду цим об'єктам. По відношенню до наслідків у вигляді настання смерті людини передбачена необережність. Суб'єктом вказаних злочинів є особи, які досягли 16-річного віку в силу закону, службового стану або доручення, відповідальні за дотримання правил охорони довкілля.

Для вирішення питання про винність певних осіб важливо мати на увазі, що на усіх підприємствах повинні дотримуватися технічні, технологічні, санітарно-гігієнічні та інші правила, спрямовані на запобігання небезпечних забруднень ґрунту, атмосфери, води. Оскільки правила передбачають систему контролю, за якої упущення одних осіб повинні своєчасно виявлятися та усуватися іншими, суспільно небезпечні наслідки наступають зазвичай, коли мають місце порушення таких правил декількома особами, у декількох ланках управління виробництвом.

Службові особи, відповідальні за дотримання спеціальних правил екологічної безпеки, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, якщо вони всупереч своїм обов'язкам допустили протиправну поведінку іншого працівника, не усунули умов, за яких вона стала можливою. При доведеності обставин, які вказують на порушення спеціальних правил певною особою, слід враховувати і реальні можливості виконання цією особою даних правил (на кожний період часу та обставин техніко-технологічного характеру). Особі правопорушника найчастіше властиво “ділове” ставлення до виконання своїх професійних обов'язків: будь-якою ціною, не враховуючи засоби, забезпечити виробничі показники і тим самим добитися для себе певної матеріальної вигоди, можливості просунути по службі, “пропіарити” виробництво тощо.

Для слідчого важливо встановити не лише факт порушення, допущеного безпосередньо виконавцем технічної, контрольної або організаційно-розпорядчої операції, але й з'ясувати причетність до цієї справи керівництва вказаної особи, працівників суміжних служб, підрозділів, які повинні і могли були вплинути на хід технологічної операції та її наслідки, нейтралізації причин і умов, що сприяють настанню шкідливих екологічних наслідків.

Специфічні обставини, що сприяють злочинному забрудненню довкілля, як правило, лежать у сфері організації технічного керівництва, нагляду, контролю та екологічного виховання. Ці обставини відносяться до діяльності керівництва підприємства (закладу), а інколи і спеціальних організацій, наприклад, санітарного нагляду, землеустрою, басейнових управлінь, державної інспекції з контролю газоочисних та пиловловлювальних споруд.

Висновки. По-перше, суспільно небезпечні наслідки злочинів проти довкілля настають зазвичай, коли мають місце порушення вказаних правил декількома особами, у декількох ланках управління виробництвом. По-друге, для слідчого важливо встановити не лише факт порушення, допущеного безпосередньо виконавцем операції, але й з'ясувати причетність до цієї справи керівництва вказаної особи, працівників суміжних служб, які повинні і могли були вплинути на хід технологічної операції та її наслідки.

Література

1. Криміналістика : [учебник для вузов] / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. / [Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р. С. Белкина]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство НОРМА, 2003. – 992 с.
2. Герасимов И. Ф. Криміналістическіє характеристики преступлений в структуре частных методик / И. Ф. Герасимов // Криміналістическіє характеристики в методике расследования преступлений / Межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 69. – Свердловск, УрГУ, 1978. – 155 с. – С. 5-10.
3. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет. – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
4. Криміналістика: Учебник / [Отв. ред. Н. П. Яблоков]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.
5. Шепитько В. Ю. Криміналістика : [Курс лекцій] / В. Ю. Шепитько. – Издание третье. – Х. : ООО “Одиссей”, 2006. – 368 с.
6. Радаев В. В. Криміналістическая характеристика преступление и ее использование в следственной практике: [Лекция] / В. В. Радаев. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. – 24 с.
7. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: Навч. посіб. / [За заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсеева]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
8. Кніженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / С. О. Кніженко. – Харків, 2006. – 19 с.

ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПО ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ (ПРОБЛЕМИ ПОВОДЖЕННЯ З ГАБАРИТНИМИ ГРОМІЗДКИМИ ОБ’ЄКТАМИ)

Одерій О.В., професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, д.ю.н., доцент

При досудовому розслідуванні злочинів проти довкілля, особливо під час огляду місця події (надалі ОМП), виникає необхідність у поведженні з габаритними громіздкими об’єктами, які виявлені і мають значення для кримінального провадження. Аналіз практики свідчить, що під час ОМП слідчі пропонують власникам громіздких габаритних об’єктів взяти їх на відповідальне збереження до моменту вирішення питання по суті під час судового розгляду, що оформлюють відповідною розпискою. Йдеться про ті об’єкти, які можуть бути використані як речові докази в суді та (або) забезпечити цивільний позов для відшкодування завданої шкоди, проте створення відповідних умов для їх оформлення та збереження з різних причин є проблемним (брак належної регламентації, необхідність залучення спеціальної техніки для транспортування, відсутність місця для зберігання тощо). Найчастіше, це стосується підйомних механізмів (лебідки), вугільної маси, автомобілів (особливо вантажівок), тракторів й т. ін. Проте на думку самих же слідчих, такий стан справ не є виправданим, оскільки наявні випадки, коли власники означених об’єктів, порушуючи з різних причин узяті на себе обов’язки, не чекаючи моменту реального їх вилучення правоохоронними органами (або за рішенням суду), намагаються відразу ж позбутися останніх будь-яким способом (наприклад, шляхом інсценування крадіжки за фактичного їх продажу). Більше того, віддавши на відповідальне зберігання певні об’єкти, слідчі більше ніяких процесуальних дій для надання їм статусу речових доказів не виконують. І якщо за КПК 1960 року означені об’єкти набували статусу речових доказів через процедуру їх огляду та винесення слідчим постанови щодо приєднання таких як речових доказів, то КПК 2012 року передбачає суттєво інший, більш ускладнений порядок надання вилученим речам та документам статусу речових доказів, недотримання якого позбавляє останніх процесуальної перспективи. Зазначене спонукає зупинитися на цьому питанні більш докладно.

Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК одним із процесуальних джерел доказів є речові докази, які можуть бути виявлені в ході будь-якої слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 93 КПК), у тому числі й під час огляду (ч. 3 ст. 168 КПК). Чинне кримінальне процесуальне законодавство України визначає речові докази як матеріальні об’єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час